

KEGIATAN PELAJAR MELAYU DI KAHERAH, 1920-AN HINGGA 1960-AN

THE ACTIVITIES OF MALAY STUDENTS IN CAIRO, 1920S TO 1960S

Abu Hanifah Haris¹
Mohammad Redzuan Othman

Abstract

Malay students were among the group of students from the Malay World who studied in Cairo, particularly at the al-Azhar University since the late 19th century. This article discusses the activities of Malay students in Cairo in the period after the Second World War between the 1940s to the 1960s. The study examines the literature consisting of a variety of primary and secondary sources to show that the Malay students in Cairo were involved in various social and political activities, where they developed a spirit of patriotism after the Second World War. Apart from establishing a good relationship with the Egyptian government, the Malay students in Cairo also forged relationships with student organisations in the Middle East, Africa and Southeast Asia. In fact, they also established collaborations with the leaders of Malaya and the Malay rulers to protect the welfare of Malay students in Cairo. High patriotism was also shown by the Malay students in Cairo by way of organising a celebration of the Independence Day of Malaya in 1957, as well as by advising the Malay Congress on matters concerning the future of Malay rulers, Malay states and the Malays.

Keywords: Malay students, al-Azhar University, Cairo, nationalism, patriotism

Pengenalan

Kaherah merupakan bandar di Mesir yang tidak asing bagi orang Melayu. Sejak akhir abad ke-19, Kaherah sudah muncul sebagai sebuah pusat pembelajaran ilmu agama yang terkenal dalam kalangan orang Melayu, sekali gus menarik minat ramai ibu bapa untuk menghantar anak mereka melanjutkan pengajian di sana. Tahun 1920-an pula merupakan kemuncak kepada kedatangan pelajar Melayu ke Kaherah yang menyaksikan jumlah pelajar Melayu yang menyambung pelajaran di Kaherah meningkat secara mendadak. Terdapat beberapa faktor dalaman dan luaran yang menggalakkan kedatangan ramai pelajar Melayu ke Kaherah seperti peningkatan harga getah yang menyaksikan ramai ibu bapa berkemampuan untuk menghantar anak mereka menyambung pengajian di luar negara, termasuklah Kaherah. Selain itu, suasana politik yang tidak stabil di Hejaz akibat peperangan yang tercetus antara Ibn Saud dengan Syarif Husain menyebabkan Makkah tidak lagi menjadi tumpuan pelajar Melayu, selain peluang untuk mempelajari bidang politik yang terbuka luas di Kaherah.

Artikel ini cuba mengupas kegiatan yang dijalankan oleh pelajar Melayu yang menyambung pengajian di Kaherah khususnya di Universiti al-Azhar sejak tahun 1920-an sehingga tahun 1960-an. Secara umumnya, pelajar Melayu di Kaherah pernah terlibat dalam kegiatan bercorak sosial dan politik semasa belajar di sana. Sebelum Perang Dunia Kedua, pelajar Melayu di Kaherah bukan sahaja terlibat dalam kegiatan penerbitan dan percetakan buku dan kamus selain akhbar dan majalah Melayu, tetapi juga terlibat dalam kegiatan bercorak politik seperti menghadiri muktamar serta menjalinkan hubungan dengan parti politik dan tokoh politik Mesir. Meskipun peristiwa Perang Dunia Kedua telah meninggalkan impak yang besar, peristiwa tersebut langsung tidak menjejaskan semangat pelajar Melayu untuk menyambung pengajian di Mesir, malah jumlah pelajar Melayu di Mesir menunjukkan peningkatan yang agak ketara selepas Perang Dunia Kedua. Peningkatan dalam jumlah pelajar Melayu yang menyambung pengajian di Mesir juga mempunyai kaitan dengan penghormatan dan perasaan kagum yang ditunjukkan oleh orang Melayu terhadap Mesir.

Kegiatan Penerbitan

Selain menumpukan perhatian kepada pelajaran, pelajar Melayu di Kaherah juga terlibat dalam pelbagai kegiatan bercorak politik dan sosial. Dalam aspek sosial, pelajar Melayu di Kaherah pernah terlibat dalam kegiatan penerbitan dan percetakan buku dan kamus, selain akhbar dan majalah Melayu. Malah pelajar Melayu juga pernah menubuhkan syarikat percetakan sendiri di Kaherah. Syarikat percetakan pertama milik pelajar Melayu di Kaherah ialah Matbaah al-Ittihadiyyah yang telah ditubuhkan oleh Muhammad Fadlullah Suhaimi (Neracha 1914: 3).²

Seorang lagi pelajar Melayu iaitu Muhammad Idris al-Marbawi pula bertanggungjawab menubuhkan Matbaah al-Marbawiyyah yang memulakan operasi pada tahun 1927 (Abdullah al-Qari 1967: 113). Matbaah al-Marbawiyyah pernah mencetak majalah *Seruan Azhar* untuk bilangan 30 dan bilangan 31 (Seruan Azhar 1928: 585; 1928: 605). Antara kitab yang pernah dicetak oleh Matbaah al-Marbawiyyah yang terletak berhampiran Universiti al-Azhar ialah sebuah kitab karangan Shaykh Junid Tola yang berjudul *Kitab Kaifiyat Mengadakan Wakaf* yang diterbitkan pada tahun 1930 (al-Azhari 1935). Matbaah al-Marbawiyyah juga pernah mencetak sebuah tulisan Shaykh Muhammad Tahir Jalaluddin berkaitan hukum solat sunat dua rakaat sebelum Jumaat (Md Sidin 1998: 84).³ Sebuah lagi karya Melayu yang pernah dicetak oleh Matbaah al-Marbawiyyah ialah sebuah kamus berjudul *Kamus al-Marbawi* tulisan Muhammad Idris al-Marbawi.⁴ Kamus yang mempunyai hampir 18,000 perkataan ini mengandungi beratus-ratus gambar. Bagi memastikan kesahihan dan ketepatan isi kandungannya, kamus tersebut telah disemak oleh salah seorang ulama mazhab Syafii yang terkenal di Universiti al-Azhar, iaitu al-Ustaz al-Fadil Aydul Wasif Muhammad (Seruan Azhar 1925: belakang; 1926: 77).⁵

Pelajar Melayu di Kaherah juga telah menubuhkan sebuah lagi syarikat percetakan yang diberi nama Matbaah al-Taqaddum al-Ilmiyyah pada tahun 1927 (Pilehan Timoer 1927: 16).⁶ Perusahaan utama yang dijalankan oleh Matbaah al-Taqaddum al-Ilmiyyah ialah mengendalikan urusan percetakan majalah Pilehan Timoer (Pilehan Timoer 1927: 1). Terdapat dua buah kitab tulisan Ahmad bin Abdul Latif yang pernah dicetak oleh Matbaah al-Taqaddum al-Ilmiyyah, iaitu kitab berjudul *Izhar Zagl al-Khadibin fi Tasbih* dan sebuah kitab berjudul *al-Sa'if al-Battar fi Muhaq al-Kalimat Ba'd Ahl al-Istighrar* (Md. Sidin 1998: 77).

Kegiatan Bercorak Politik

Pelajar Melayu juga pernah terlibat dalam pelbagai kegiatan bercorak politik semasa melanjutkan pelajaran di Kaherah. Namun begitu, seorang bekas pelajar Melayu di Kaherah

pernah menyatakan bahawa majoriti pelajar Melayu di Kaherah tidak terlibat dalam kegiatan politik semasa belajar di sana.⁷ Seorang lagi bekas pelajar Melayu di Kaherah pula berpendapat bahawa meskipun segelintir pelajar Melayu terdedah dengan perkembangan politik Mesir, namun kebanyakan mereka lebih berminat untuk memajukan diri dalam bidang akademik ketika belajar di Kaherah.⁸ Bahkan terdapat bekas pelajar Melayu di Kaherah yang menegaskan bahawa kebanyakan pelajar Melayu di Kaherah yang cemerlang dari sudut akademik seterusnya dilantik sebagai mufti atau kadi setelah pulang ke tanah air tetapi tidak terlibat dalam kegiatan politik.⁹ Walaupun majoriti pelajar Melayu tidak terlibat secara langsung dalam kegiatan politik, namun pelajar Melayu yang terlibat dalam kegiatan politik di Kaherah seterusnya mempengaruhi kesedaran politik dalam kalangan masyarakat setelah pulang ke tanah air.

Pendedahan kepada perkembangan politik di Kaherah juga menjadi salah satu sebab pelajar Melayu memilih untuk menyambung pengajian di Kaherah berbanding Makkah. Salah seorang lepasan Universiti al-Azhar iaitu Othman Abdullah pernah menyatakan bahawa beliau memilih untuk belajar di Kaherah kerana seseorang hanya dapat mempelajari agama di Makkah, sebaliknya di Kaherah mereka juga dapat mempelajari politik (Roff 1966: 63). Harun Nasution juga merupakan antara pelajar Melayu yang terdedah kepada kegiatan politik semasa belajar di Kaherah. Menurut beliau, pelajar Melayu yang menyambung pelajaran di Kaherah mempunyai pemikiran yang moden berbanding mereka yang belajar di Makkah. Beliau bukan sahaja berpendapat bahawa Kaherah merupakan pusat kegiatan politik, malah beliau sendiri pernah berhubung dengan pemimpin politik Mesir daripada Parti Wafd, *Misr al-Fatat* dan *Ikhwan al-Muslimin* (Abaza 1993: 7).

Penganjuran Perhimpunan Islam yang diadakan di Surabaya, Indonesia pada tahun 1926 turut dilaporkan oleh majalah *al-Manar*. Pada 5 November 1926, majalah *al-Manar* menyiarkan tulisan Sayyid Abdullah bin Salim al-Attas yang berkesempatan menghadiri Perhimpunan Khalifah yang diadakan pada 20 September 1926. Meskipun kerajaan Belanda di Indonesia berusaha untuk menghalang penganjuran perhimpunan tersebut, namun perhimpunan tersebut masih dihadiri oleh ratusan hadirin yang terdiri daripada golongan belia dan hampir 40 buah pertubuhan Islam dari seluruh Indonesia, sekali gus mendapat liputan yang meluas daripada akhbar utama di Indonesia. Antara tokoh yang menyampaikan ucapan dalam perhimpunan tersebut ialah Haji Omar Said Tjokroaminoto dan Haji Mansur.¹⁰ Antara usul yang telah dipersetujui dalam perhimpunan tersebut ialah pembentukan panitia khusus bagi memudahkan urusan pengerjaan haji bagi masyarakat Melayu, pemansuhan Perhimpunan Khalifah dan pembentukan Perhimpunan Islam Hindia Timur, pembentukan Jawatankuasa Pelaksana bagi Perhimpunan Islam Hindia Timur yang berpusat di Surabaya, dan pengumpulan dana berjumlah £900 bagi membiayai penganjuran Perhimpunan Islam yang diadakan di Makkah pada tahun yang akan datang.¹¹

Selain menyuarakan doktrin politik mereka tentang kebebasan dan kemerdekaan melalui penyiaran rencana yang disiarkan dalam *Seruan Azhar* dan *Pilehan Timoer*, pelajar Melayu juga memmanifestasikan kesedaran politik mereka melalui persatuan yang mewakili pelajar Melayu di Kaherah iaitu al-Jamiyyah al-Khairiyyah al-Talabiyyah al-Azhariyyah al-Jawah.¹² Pada tahun 1926, al-Jamiyyah al-Khairiyyah telah menghantar Djanan Taib sebagai delegasi persatuan ke Mukhtar Islami yang dianjurkan oleh Ibn Saud di Makkah ketika musim haji bagi tahun tersebut. Ketika tercetusnya konflik antara imigran Yahudi dengan penduduk Arab di Jerusalem (Bayt al-Muqaddis), Presiden al-Jamiyyah al-Khairiyyah iaitu Haji Abu Bakar Ashaari dan wakil persatuan iaitu Abdul Kahar Muzakkir tiba di Palestin bagi menyuarakan pandangan mereka untuk mempertahankan kota suci tersebut. Ketika berlangsungnya Persidangan Umum Islam di Palestin pada tahun 1931 yang dianjurkan oleh Mufti Jerusalem, Abdul Kahar Muzakkir telah dilantik sebagai Setiausaha bagi sebuah organisasi yang baru dibentuk iaitu Mukhtar Alam Islami.¹³

Pelajar Melayu di Kaherah juga mempunyai hubungan yang rapat dengan pertubuhan dan pemimpin politik Mesir, khususnya Hizb al-Watani (Parti Nasionalis). Melalui al-Jamiyyah al-Khairiyyah, pelajar Melayu bukan sahaja menjalinkan hubungan dengan pemimpin Hizb al-Watani seperti Mustafa Kamil dan Muhammad Farid, bahkan turut menghadiri majlis memperingati kematian mereka berdua pada 30 Disember 1926 (Mohammad Redzuan 1994: 279). Kematian seorang tokoh pemimpin al-Hizb al-Watani iaitu Ali Fahmi pula menyaksikan pelajar Melayu bukan sahaja menghadiri majlis pengebumian beliau, bahkan turut melaporkan sejarah hidup dan perjuangan beliau dalam *Seruan Azhar* (*Seruan Azhar* 1927: 325-326). Pelajar Melayu di Kaherah juga mempunyai hubungan yang rapat dengan seorang lagi pemimpin Mesir iaitu Shaykh Abdul Aziz Jawish kerana sifat prihatin beliau yang sering membantu pelajar Melayu di Kaherah. Selain Hizb al-Watani, pelajar Melayu di Kaherah juga mempunyai hubungan yang rapat dengan tokoh politik Mesir yang lain seperti bekas Perdana Menteri Mesir, Saad Zaghlul, Abdul Aziz Affendi Suhaimi dan Shaykh al-Majid al-Ban (Pengasoh 1924: 3).

Pendedahan terhadap perkembangan politik Mesir juga telah mengajar pelajar-pelajar Melayu di Kaherah agar mewujudkan hubungan yang akrab dengan pemimpin Mesir bagi memastikan permasalahan yang dihadapi oleh pelajar Melayu mendapat perhatian daripada pemerintah Mesir. Hubungan akrab antara pelajar Melayu yang diwakili oleh Persekutuan Melayu Mesir (PMM) dengan Presiden Mesir, Gamal Abdel Nasser dapat dilihat melalui ucapan yang disampaikan oleh PMM, diikuti ucapan balas Presiden Nasser sempena sambutan suatu majlis. Pada 19 Februari 1962, Yang Dipertua PMM iaitu Abdul Kadir Talib telah menghantar telegram kepada Presiden Nasser bagi mengucapkan takziah atas kematian Salah Salim, Menteri Perpaduan Negara UAR (Mesir) (SP 142/9 Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 4).¹⁴ Sempena sambutan Hari Raya Aidiladha pada tahun 1962, PMM juga telah menghantar telegram sebagai tanda ingatan kepada Presiden Nasser (SP 142/9 Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 1).¹⁵

Pada 15 Disember 1962, seorang pelajar Melayu di Universiti al-Azhar iaitu Jaafar Hassan telah menerima hadiah daripada Presiden Nasser setelah muncul sebagai salah seorang pelajar terbaik Fakulti Usuluddin dalam peperiksaan akhir tahun. Hadiah tersebut disampaikan kepada beliau sempena sambutan Hari Ilmu Pengetahuan yang diadakan di Balai Kemerdekaan, Kaherah (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 2). Sempena pengisytiharan Mesir sebagai anggota United Arab Republic (UAR), Yang Dipertua PMM juga telah menghantar ucapan tahniah kepada Presiden Nasser pada 18 April 1963 (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 5). Sempena kedatangan Hari Raya Aidilfitri pada tahun 1963, PMM juga telah menghantar telegram bagi mengucapkan Selamat Hari Raya Aidilfitri kepada Presiden Nasser dan seluruh rakyat UAR, seterusnya mengucapkan terima kasih atas perhatian dan bantuan yang telah diberikan kepada PMM dan pelajar Melayu (SP 142/9, Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 1). Pada bulan Jun 1963, Yang Dipertua PMM, Abu Bakar Haji Mohammad telah menghantar telegram kepada Presiden Nasser sempena Hari Raya Aidiladha. Presiden Nasser turut membalas telegram tersebut dan mengucapkan terima kasih atas ingatan seluruh pelajar Melayu dan PMM yang sudi memberikan ucapan selamat kepada beliau (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 4).

Bagi memastikan urusan pelajar Melayu di Universiti al-Azhar berjalan lancar, pelajar Melayu di Kaherah turut menjalinkan hubungan dengan Menteri Wakaf dan Urusan al-Azhar yang mengendalikan pengurusan al-Azhar dan Rektor Universiti al-Azhar. Sempena sambutan Hari Raya Aidiladha pada tahun 1962, PMM memberikan ucapan selamat kepada Rektor Universiti al-Azhar, Shaykh Mahmud Shaltut (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 1).¹⁶ Pada 5 Oktober 1962, Yang Dipertua PMM menghantar telegram kepada Dr. Muhammad Bahai bagi mengucapkan tahniah sempena pelantikannya sebagai Menteri Wakaf dan Urusan

al-Azhar dan berharap agar beliau dapat memajukan Universiti al-Azhar (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 2).

Pelajar Melayu di Kaherah juga mempunyai hubungan yang baik dengan Majlis Agama Islam di Mesir. Pada bulan Jun 1963, wakil PMM telah membawa Kadi Kedah, Shaykh Abdul Aziz Ahmad dan Pesuruhjaya Persatuan Seruan Islam Seluruh Tanah Melayu Cawangan Pulau Pinang, Yusuf Rawa bagi menemui Setiausaha Majlis Tertinggi Urusan Agama Islam Mesir. Setiausaha majlis bukan sahaja kagum dengan perkembangan Islam di Tanah Melayu, bahkan telah mendermakan masing-masing 10,000 naskah al-Quran dan 5,000 buah kitab yang diterbitkan oleh majlis tersebut kepada mereka berdua¹⁷ (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 4).

Hubungan erat juga terjalin antara pelajar Melayu di Kaherah dengan pertubuhan pelajar di Mesir. Pada 1 April 1962, Yang Dipertua PMM telah menghadiri persidangan pelajar di daerah Qalyub, Mesir atas jemputan Persekutuan Pelajar-Pelajar UAR. Yang Dipertua PMM juga telah mengambil kesempatan tersebut untuk memberikan cenderamata kepada peserta persidangan tersebut yang terdiri daripada pelbagai lapisan masyarakat seperti golongan pendidik, para pelajar dan ahli persatuan (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 5).¹⁸ Pada bulan Mei 1962, PMM yang merupakan salah sebuah persatuan pelajar asing yang aktif di Kaherah telah diberikan bantuan kewangan sebanyak £50 (Mesir) oleh Idarah al-Wafidin yang menguruskan pertubuhan pelajar di Mesir (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 1).¹⁹

Pada 24 April 1962, Yang Dipertua PMM menghantar Abu Bakar bin Mohd Nor bagi mewakili PMM dalam perjumpaan pelajar-pelajar daerah Asyut, Mesir (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3).²⁰ Pada 23 Julai 1962, PMM telah menghantar ucapan tahniah kepada Persatuan Pelajar-Pelajar UAR sempena sambutan Hari Pemberontakan UAR (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3). Pada bulan November 1962, PMM juga telah melantik wakil khas bagi memberi ceramah berkenaan Tanah Melayu pada bila-bila masa atas permintaan Idarah al-Wafidin.²¹ Pada 20 Februari 1963, wakil PMM juga telah menghadiri Majlis Berbuka Puasa anjuran Persatuan Pelajar-Pelajar UAR yang diadakan di Hotel Umayyah, Kaherah. Wakil PMM juga menghadiri Majlis Berbuka Puasa anjuran Nadi al-Wafidin di pejabat Kelab Polis UAR.²²

Hubungan yang baik juga terjalin antara pelajar Melayu di Kaherah dengan negara-negara Timur Tengah dan Afrika yang lain. Pada 18 Julai 1962, PMM telah menghadiri sambutan ulang tahun Pemberontakan Oman di pejabat Persatuan Wartawan UAR (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3). Sempena Hari Kemerdekaan Uganda, Naib Setiausaha Agong iaitu Md. Taib Hassan telah mewakili PMM bagi menghadiri sambutan Hari Kemerdekaan Uganda yang diadakan di Nadi Tala'at Harb di Ambabah (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 2). Pada 31 Oktober 1962, Yang Dipertua PMM dan Setiausaha Agong PMM telah menghadiri sambutan ulang tahun Pemberontakan Algeria. Pada 25 November 1962, Yang Dipertua PMM juga telah menghadiri majlis sambutan sempena ulang tahun Hari Kemerdekaan Sudan (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3-4).

Pelajar Melayu di Kaherah juga berusaha untuk mengukuhkan hubungan serantau dengan pertubuhan pelajar yang mewakili pelajar dari Tanah Melayu di Timur Tengah, khususnya pertubuhan pelajar Melayu di Makkah. Pada 10 November 1962, PMM telah menerima surat daripada Gabungan Pelajar-Pelajar Melayu Semenanjung (GAPES) mewakili pelajar Melayu di Makkah yang berharap agar perhubungan erat antara kedua-dua pihak yang telah terjalin sebelum ini akan terus berkekalan (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 4). Hal ini membuktikan bahawa pertubuhan pelajar Melayu di Kaherah tidak hanya menjaga kebajikan pelajar Melayu di Kaherah, bahkan turut mengambil berat terhadap kebajikan pelajar Melayu lain yang turut menuntut ilmu di Timur Tengah, khususnya di Makkah.

Peluang belajar di Kaherah juga memberi peluang kepada pelajar Melayu untuk menjalinkan hubungan awal dengan negara serantau di Asia Tenggara selepas Tanah Melayu mencapai kemerdekaan. Bahkan pelajar Melayu di Kaherah juga telah mengadakan hubungan dan kerjasama dengan pelajar Asia Tenggara jauh lebih awal sebelum penubuhan ASEAN lagi, khususnya melalui jemputan kepada pelajar Filipina, Thailand, Singapura dan Brunei bagi menghadiri majlis dan aktiviti anjuran PMM.²³

Pada 4 Februari 1962, Yang Dipertua PMM iaitu Abdul Kadir Talib telah menghadiri sambutan ulang tahun kemerdekaan Indonesia anjuran Persatuan Pelajar-Pelajar Indonesia (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 4). Pada 25 April 1962, Yang Dipertua PMM dan Setiausaha Agung PMM bersama-sama pelajar dari Singapura menyambut ketibaan Perdana Menteri Singapura, Lee Kuan Yew. Pada 28 April 1962, Badan Kebajikan PMM telah mengadakan majlis sambutan sempena kedatangan Lee Kuan Yew ke Mesir.²⁴ Pada bulan Ogos 1962, Yang Dipertua PMM bukan sahaja bersetuju untuk menghadiri sambutan Hari Kemerdekaan Indonesia yang dianjurkan oleh Persatuan Pelajar-Pelajar Indonesia di Mesir, bahkan turut bersetuju untuk memberikan ucapan dalam majlis sambutan tersebut (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3).

Bagi mengeratkan silaturahim antara pelajar Asia Tenggara, Badan Pengetahuan PMM juga telah menganjurkan Peraduan Membaca al-Quran yang terbuka kepada pelajar dari Tanah Melayu, Indonesia, Thailand dan Filipina pada 30 Ogos 1962 (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 2). Pada 28 Oktober 1962, Yang Dipertua PMM telah menghadiri sambutan ulang tahun Sumpah Pemuda Indonesia Ke-34 di pejabat Persatuan Pelajar-Pelajar Indonesia (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3). Pada 8 Disember 1962, Yang Dipertua PMM telah menghadiri ceramah yang telah disampaikan oleh seorang sarjana ekonomi dari Indonesia anjuran Persatuan Pelajar-Pelajar Indonesia (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3). Pada 12 Februari 1963, Naib Yang Dipertua PMM juga telah menghadiri majlis sambutan Nuzul al-Quran anjuran bersama Kedutaan Indonesia dan Persatuan Pelajar-Pelajar Indonesia bertempat di Kedutaan Indonesia, Kaherah (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 1). Pada 30 Jun 1963, Yang Dipertua PMM telah menghadiri program anjuran Sekolah Indonesia di Dokki, Mesir (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 5).²⁵

Pada 26 Mac 1962, PMM telah mengadakan majlis sambutan sempena lawatan Menteri Pertanian dan Koperasi, Abdul Aziz Ishak ke pejabat PMM.²⁶ Pada 1 Mac 1962, Yang Dipertua PMM telah menziarahi penolong pengarang, Dewan Bahasa dan Pustaka (DBP) iaitu Othman Sulaiman di Hotel Jazirah Palace, Kaherah seterusnya menerima lawatan pegawai Pejabat Pelajaran Johor, Mohammad Ahmad di pejabat PMM pada 6 Mac 1962 (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 5). Pada 14 April 1962, PMM telah menyambut kedatangan Syed Nasir Ismail, pemimpin UMNO dari Johor.²⁷

Pada 6 Mei 1962, wakil PMM telah menyambut kedatangan Sardon Zubir serta rombongan Sultan Brunei yang melawat Kaherah, selain kedatangan Duta Tanah Melayu ke Arab Saudi yang tiba di Kaherah pada 29 Mei 1962. Wakil PMM juga menyambut kedatangan Menteri Pelajaran Tanah Melayu di Lapangan Terbang Kaherah pada 1 Mei 1962 (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 1).²⁸ Pada 6 Jun 1962 pula, PMM telah menerima lawatan pengetua Maktab Perguruan Bahasa iaitu Lokman Musa di pejabat PMM. Sebelum itu, PMM telah menghantar telegram kepada pengetua Kolej Islam Malaya, Abdul Jalil Hassan sempena kematian isteri beliau pada 4 Jun 1962. Pada 14 Julai 1962, Yang Dipertua PMM telah menyambut ketibaan Timbalan Perdana Menteri, Tun Abdul Razak, diikuti Perdana Menteri, Tunku Abdul Rahman di Lapangan Terbang Kaherah pada 16 Julai 1962 (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 2-3).

Pada 8 November 1962, PMM telah menghantar surat kepada Abdul Hamid Khan sempena pelantikan beliau sebagai Menteri Pelajaran (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962:

4).²⁹ Pada 29 November 1962, Yang Dipertua PMM telah menyambut ketibaan Timbalan Menteri Perdagangan dan Industri di Lapangan Terbang Kaherah.³⁰ Pada 16 Februari 1963, wakil PMM telah menyambut ketibaan Othman Abdullah, seorang Ahli Dewan Undangan Negeri (ADUN) di Tanah Melayu di Lapangan Terbang Kaherah (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 4). Pada 13 Mei 1963, Yang Dipertua PMM telah menyambut ketibaan rombongan Menteri Besar Terengganu di kediaman Duta Tanah Melayu di Mesir. Pada 17 Mei 1963, Yang Dipertua PMM telah menyambut ketibaan Menteri Besar Melaka di Lapangan Terbang Kaherah (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 5). Pada 10 Julai 1963, Yang Dipertua PMM telah menemui Timbalan Perdana Menteri, Tun Abdul Razak bagi membincangkan beberapa perkara berkaitan perasmian Rumah Melayu di Kaherah³¹ (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 1-2).

Pelajar Melayu di Kaherah juga mempunyai hubungan yang erat dengan raja-raja Melayu. Pada bulan Ogos 1950, Persekutuan Putera-Putera Semenanjung (PPS) pernah menyambut kedatangan Sultan Pahang yang melawat pelajar Melayu di Kaherah (The Singapore Free Press 1950: 5). Pada 8 Jun 1962, Yang Dipertua PMM telah menemui ipar kepada Yang di-Pertuan Agong, Tunku Abdul Rahman di Hotel Victoria, Kaherah (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 2). Pada 31 Mei 1963, Yang Dipertua PMM telah menyambut kedatangan rombongan Sultan Kedah di Lapangan Terbang Kaherah (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 5). Sempena lawatan tersebut, Sultan Kedah juga bermurah hati untuk mendermakan sebanyak £50 (Mesir) kepada Tabung Derma Pelajaran PMM, manakala sebuah piala berharga £25 (Mesir) pula telah dihadiahkan kepada Badan Sukan dan Perkelahan PMM sebagai hadiah bagi Kejohanan Bola Sepak anjuran PMM (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 3). Pada 1 Jun 1963, Yang Dipertua PMM telah menghadiri majlis sambutan sempena kedatangan Sultan Kedah anjuran Kedutaan Tanah Melayu di Kaherah (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 5).

Bagi memastikan kebajikan pelajar Melayu di Kaherah mendapat perhatian yang sewajarnya, PMM juga berusaha untuk mewujudkan hubungan yang erat dengan pihak Kedutaan Tanah Melayu di Mesir. Sempena berakhirnya tugas Raja Aznam bin Raja Haji Ahmad sebagai Kuasa Usaha (Duta) Tanah Melayu ke Mesir, Badan Kebajikan PMM telah menganjurkan majlis perpisahan yang dihadiri oleh pelajar-pelajar Melayu di Kaherah pada 26 September 1962 (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 1).³² Beberapa masalah yang timbul juga dapat diselesaikan hasil rundingan antara kedua-dua belah pihak. Pada 8 Jun 1963, wakil PMM telah pergi sendiri ke Kedutaan Tanah Melayu di Kaherah bagi menemui Kuasa Usaha (Duta) Tanah Melayu yang baru iaitu Abdul Manaff Mohammad bagi membincangkan beberapa masalah berkaitan pembinaan Rumah Melayu (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 3).

Pengalaman bergaul dengan pemimpin Mesir serta pendedahan kepada perkembangan politik di Mesir juga telah membentuk jati diri dan kepimpinan pelajar Melayu di Kaherah. Kepimpinan Wan Mokhtar Ahmad, bekas Menteri Besar Terengganu dalam bidang politik misalnya telah diasah ketika belajar di Kaherah. Pengalaman memimpin PMM selama dua sesi berturut-turut iaitu sesi 1960-1961 dan 1961-1962 juga mendedahkan beliau kepada perkembangan politik Mesir dan Tanah Melayu. Semasa menjadi Yang Dipertua PMM, Wan Mokhtar pernah menulis surat kepada bekas Timbalan Perdana Menteri, Tun Abdul Razak bagi memohon bantuan kewangan yang akan digunakan bagi menyewa sebuah bangunan sebagai ibu pejabat PMM, serta perbelanjaan untuk menguruskan kegiatan PMM. Beliau juga pernah menulis surat kepada Presiden Mesir, Gamal Abdel Nasser untuk memohon tanah bagi pembinaan ibu pejabat PMM, bahkan telah menemui Presiden Nasser untuk mengetahui perkembangannya.³³

Penerapan Semangat Patriotisme

Semangat kebangsaan dan patriotisme yang tinggi terhadap tanah air juga ditunjukkan oleh pelajar Melayu di Kaherah. Pada 22 Mac 1945, PPS telah mengeluarkan memorandum berkenaan masa hadapan negeri-negeri Melayu selepas pendudukan Jepun.³⁴ Pertama, kerajaan Britain dan sekutunya perlu mengakui kemerdekaan negeri-negeri Melayu, termasuklah diperakui dalam Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (PBB). Kedua, mewujudkan sebuah persekutuan yang mengandungi negeri-negeri Melayu termasuklah Patani (selatan Thailand) kerana penduduk Patani merupakan masyarakat Melayu. Ketiga, mengadakan perjanjian antara kerajaan Tanah Melayu dengan kerajaan Britain yang mengakui kebebasan kedua-dua negara, serta menetapkan keperluan tolong-menolong yang melibatkan kemajuan, keamanan dan keselamatan kedua-dua negara.³⁵

Beberapa cadangan juga pernah dikemukakan oleh PPS kepada Kongres Agong Melayu berkenaan masa hadapan negeri-negeri Melayu dan orang Melayu hasil daripada mesyuarat tergepar yang telah diadakan pada 5 April 1946.³⁶ Pertama, PPS menyokong usul yang dikemukakan oleh Onn Jaafar agar British memberikan kemerdekaan penuh kepada negeri-negeri Melayu selepas pendudukan Jepun. Kedua, PPS mencadangkan agar lebih ramai orang Melayu diberikan latihan secukupnya di tanah air atau dihantar melanjutkan pelajaran di luar negara, seterusnya memegang jawatan dalam kerajaan bagi memajukan bidang ekonomi, perniagaan dan pertanian dalam masyarakat Melayu. Ketiga, PPS turut mencadangkan agar bahasa Melayu dijadikan bahasa rasmi sebagaimana agama Islam dijadikan agama rasmi di Tanah Melayu. Keempat, PPS juga menuntut agar orang Melayu dapat bekerjasama antara satu sama lain, selain menjauhi sebarang perselisihan, serta mempertahankan kemerdekaan negeri Melayu.³⁷

Sempena ulang tahun kemerdekaan Tanah Melayu yang pertama pada tahun 1958, PMM telah mengadakan sambutan Hari Kemerdekaan di pejabat PMM. Antara tetamu kehormat yang hadir ialah Setiausaha Kesatuan Pembebasan Negara-Negara Islam, bekas Panglima Tentera Arab dalam Perang Arab-Palestin, Duta UAR ke Tanah Melayu dan pegawai Kementerian Luar UAR. Pada 6 Jun 1962, PMM juga telah bercadang untuk menganjurkan satu majlis sambutan sempena kelahiran Yang di-Pertuan Agong, Tuanku Abdul Rahman yang merupakan Ketua Negara bagi Tanah Melayu (*Warta Persekutuan Melayu Mesir* 1962: 2). Pada bulan Ogos 1962, Yang Dipertua PMM bukan sahaja menyeru ahli-ahli PMM agar bersatu-padu, bahkan turut menggalakkan anggota PMM agar terlibat secara langsung dalam penganjuran majlis sambutan sempena Hari kemerdekaan Tanah Melayu kerana:

Nilai dan penghargaan kita terhadap keselamatan tanah air kita dari genggaman penjajah itu akan terbayang dan tergambar di dalam cara-cara dan rupa bentuk penyambutan kita di hari yang bersejarah itu di hadapan bangsa-bangsa yang hadir di perayaan nanti (*Warta Persekutuan Melayu Mesir* 1962: 3).

Sempena Hari Kemerdekaan Tanah Melayu pada tahun 1962, pengarang *Warta Persekutuan Melayu Mesir* (WPM) mengingatkan pembaca agar memahami maksud kemerdekaan dalam erti kata sebenar, khususnya perjuangan golongan nasionalis dan ranjau yang telah mereka harungi untuk membebaskan bangsa Melayu daripada cengkaman penjajah kerana:

Lenyapnya penjajahan British di Malaya memberikan peluang yang sebesar-besarnya kepada penduduk Malaya untuk membangun dan membina sebuah negara yang benar-benar bercorak kebangsaan yang tidak mementingkan kaum-kaum yang berusaha memeras dan menindas rakyat jelata, malah seluruh tenaga harus ditujukan untuk kepentingan rakyat (*Warta Persekutuan Melayu Mesir* 1962: 1).

Bagi memastikan majlis sambutan tersebut berjalan lancar, WPMM juga telah menyeru ahli PMM agar turut sama menyertai sambutan Hari Kemerdekaan tahun 1962 yang diadakan di pejabat PMM. Menurut pengarang WPMM lagi:

Kami percaya bahawa tenaga-tenaga yang telah dicurahkan ini kerana persediaan-persediaan sambutan hari ini tidaklah sia-sia, malah selangkah kaki kita bergerak kerana sambutan itu, bererti sebuah batu bata telah kita letakkan untuk memperkuatkan binaan kemegahan negara itu (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 1).

Sempena sambutan Hari Kemerdekaan dan Hari Malaysia yang diadakan serentak pada 31 Ogos 1963, PMM juga telah menyeru ahlinya agar memberikan sokongan dan seluruh tenaga untuk menjayakan majlis tersebut yang diadakan secara besar-besaran sesuai dengan lingkungan negara Malaysia yang semakin besar (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 6). Meskipun rancangan mengadakan sambutan Hari Kemerdekaan dan penubuhan Malaysia secara serentak terpaksa ditunda selepas mendapat maklumat daripada pihak kerajaan tentang penangguhan sambutan tersebut di Malaysia, namun PMM tetap bertekad untuk mengadakan sambutan besar-besaran sempena peristiwa bersejarah tersebut. Pada keluaran 1 Ogos 1963, pengarang WPMM ada menyatakan bahawa:

Sungguhpun perayaan Hari Kemerdekaan itu diundurkan, tetapi kita percaya bahawa setiap warganegara Persekutuan Tanah Melayu (PTM) tentulah memperbaharui iktikad dan cita-cita untuk lebih bergiat membina negara pada masa hadapan, memperbaharui semangat pada tarikh 31/8/63 itu (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1963: 1).³⁸

Pelajar Melayu di Kaherah pernah menyambut ketibaan pemimpin pembangkang dan individu yang mempunyai kaitan dengan golongan berfahaman kiri. Pada 17 Julai 1962, wakil PMM pernah menyambut kedatangan Yang Dipertua PAS, Dr. Burhanuddin al-Helmy di lapangan terbang Kaherah seterusnya mengadakan beberapa perbincangan dengan beliau (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3).³⁹ Pada bulan Ogos 1962, Yang Dipertua PMM juga pernah menemui Yang Dipertua Parti Buruh Tanah Melayu, Ishak Haji Muhammad di Hotel Hilton, Kaherah bagi membincangkan beberapa perkara serta bertukar-tukar pandangan. Ishak Haji Muhammad juga telah dijemput untuk menghadiri Majlis Perasmian Bulan Bahasa Kebangsaan, seterusnya dibawa melawat asrama pelajar Melayu di Kaherah serta pejabat PMM (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3).⁴⁰ Pada 27 Oktober 1962, PMM juga pernah menerima kedatangan Kassim Ahmad, bekas Pengerusi Parti Sosialis Rakyat Malaysia (PSRM) ketika dalam perjalanan ke London. Beliau juga telah dibawa melawat pejabat PMM, asrama pelajar Melayu dan Universiti al-Azhar (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 3).⁴¹

Kesedaran politik dalam kalangan pelajar Melayu di Kaherah juga dapat dilihat dari segi pandangan mereka terhadap konsep Melayu Raya atau Malaysia. Pada keluaran 1 September 1962, pengarang WPMM telah mengalu-alukan cadangan penubuhan Melayu Raya yang melibatkan gabungan lima buah wilayah di Alam Melayu sebagaimana yang tersiar dalam akhbar dan majalah di Tanah Melayu.⁴² PMM juga merupakan salah satu contoh terbaik berkenaan konsep Melayu Raya yang ditubuhkan kelak kerana ahli PMM terdiri daripada gabungan penduduk Alam Melayu. Menurut pengarang WPMM lagi:

Kita mengharapkan kepada seluruh mahasiswa Melayu di Mesir ini supaya menyedari bahawa besarnya kawasan negara kita dan bertambahnya penduduk negara kita, bererti lebih besar tanggungjawab kita, dan haruslah fikiran kita disesuaikan dengan masa dan keadaan kita. Dirahmati Tuhan hendaknya Melayu Raya (Warta Persekutuan Melayu Mesir 1962: 1).

Kesimpulan

Peristiwa Perang Dunia Kedua dilihat langsung tidak mempengaruhi semangat pelajar Melayu untuk belajar di Mesir, malah jumlah pelajar Melayu yang menyambung pelajaran di Kaherah semakin bertambah selepas Perang Dunia Kedua. Pelajar Melayu di Kaherah terlibat dalam pelbagai aktiviti semasa melanjutkan pengajian di sana, khususnya di Universiti al-Azhar selepas Perang Dunia Kedua. Bagi memastikan kebajikan mereka terbelas, pelajar Melayu juga telah mengambil inisiatif untuk mewujudkan hubungan yang baik dengan kerajaan Mesir, termasuklah Presiden Mesir, Gamal Abdel Nasser selain dengan pengurusan tertinggi Universiti al-Azhar dan Majlis Agama Islam di Mesir. Bagi mengeratkan hubungan silaturahim sesama pelajar, pelajar Melayu di Kaherah juga menjalinkan hubungan dengan pertubuhan pelajar di Mesir, selain pertubuhan pelajar yang mewakili negara Timur Tengah, Afrika dan Asia Tenggara. Hubungan erat juga dijalinkan dengan pertubuhan pelajar Melayu di Makkah.

Walaupun aktif menjalinkan hubungan negara luar, pelajar Melayu di Kaherah tetap menjaga hubungan dengan pemimpin Tanah Melayu, khususnya dengan menteri kabinet dan pegawai kerajaan. Pelajar Melayu di Kaherah bukan sahaja mempunyai hubungan yang baik dengan dan raja-raja Melayu, malah berusaha untuk mewujudkan hubungan yang erat dengan pihak Kedutaan Tanah Melayu di Mesir bagi memastikan kebajikan pelajar Melayu di Kaherah mendapat perhatian yang sewajarnya. Semangat kebangsaan dan patriotisme yang tinggi terhadap tanah air juga ditunjukkan oleh pelajar Melayu di Kaherah. PMM bukan sahaja mengadakan sambutan Hari Kemerdekaan sempena ulang tahun kemerdekaan Tanah Melayu yang pertama, malah pernah mengemukakan cadangan kepada Kongres Agung Melayu berkenaan masa hadapan negeri-negeri Melayu dan orang Melayu. Pelajar Melayu di Kaherah juga tidak mengutamakan ideologi politik dalam kegiatan persatuan. Meskipun mempunyai hubungan yang baik dengan kerajaan, pelajar Melayu di Kaherah turut menyambut ketibaan pemimpin pembangkang dan individu yang mempunyai kaitan dengan golongan berfahaman kiri yang melawat Kaherah.

Bahkan pelajar Melayu di Kaherah juga menyokong konsep Melayu Raya yang dipercayai dapat menyatukan ahli-ahli PMM yang datang dari seluruh Asia Tenggara, termasuklah Tanah Melayu dan Indonesia. Walaupun pelajar Melayu di Kaherah tidak terlibat secara langsung dalam perjuangan menuntut kemerdekaan Tanah Melayu, namun mereka turut memainkan peranan penting dalam menyemai kesedaran terhadap kepentingan membebaskan negara daripada belenggu penjajah dan berkerajaan sendiri selepas pulang ke tanah air.

Nota

- ¹ Abu Hanifah Haris adalah Pensyarah Kanan dalam bidang Sejarah di Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya. Alamat e-mel: abuhanifah@um.edu.my.
Profesor Dato' Dr. Mohammad Redzuan Othman adalah Profesor dalam pengkhususan sejarah di Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya. Alamat e-mel: mredzuan@um.edu.my
- ² Objektif utama penubuhan Matbaah al-Ittihadiyyah pada tahun 1914 ialah mencetak majalah *al-Ittihad*. Penubuhan Matbaah al-Ittihadiyyah juga mempunyai perlembagaan yang tersendiri, iaitu terdiri daripada empat pasal yang mengandungi 30 perkara keseluruhannya. Antara matlamat penubuhan Matbaah al-Ittihadiyyah ialah bagi mencetak pelbagai jenis kitab dalam bahasa Arab, Melayu dan Jawa. Selain itu, penubuhannya juga bertujuan untuk mewujudkan cawangan kedai kitab di seluruh Alam Melayu. Matlamat penubuhan syarikat percetakan tersebut juga berkait rapat dengan cita-cita beliau untuk meluaskan pendedaran *al-Ittihad*. Lihat 'Kanun (Peraturan) Syarikat al-Ittihad di Mesir', *Neracha*, Jil. 4, Bil. 124, 25 Februari 1914, hlm. 3.

- ³ Menurut Md. Sidin, kitab tersebut berjudul *Ini Huraian Yang Membakar: Taman Persuraian Haji Bakar Pada Menyatakan Hukum Dua Rakaat Kiblat [Qabla] al-Jum'at*.
- ⁴ Selain dicetak oleh Matbaah al-Marbawiyah, *Kamus al-Marbawi* juga pernah dicetak oleh Matbaah Mustafa al-Babi al-Halabi. Lihat al-Marbawi, Muhammad Idris 1930, *Kamus al-Marbawi*, Matbaah Mustafa al-Babi al-Halabi, Kaherah.
- ⁵ *Kamus al-Marbawi* bukanlah kamus Melayu-Arab pertama yang dihasilkan oleh penulis Melayu. Sebuah kamus berjudul *Kamus Mahmudiyah* telah ditulis oleh Sayyid Mahmud bin Sayyid Abdul Kadir diterbitkan buat pertama kalinya pada tahun 1894. Kamus ini pernah diterbitkan semula di Kota Bharu, Kelantan pada tahun 1924. Selain itu, *Kamus Mahmudiyah* juga pernah dicetak oleh Syarikat Percetakan D. Y. Brothers di Kota Bharu, Kelantan dan dijual dengan harga \$1.30 termasuklah belanja pos. Wakil penjual *Kamus Mahmudiyah* juga terdapat di Pulau Pinang iaitu Haji Abdul Halim dan di Yan, Kedah iaitu Haji Muhammad Said. Lihat *Pengasoh*, Jil. 7, Bil. 169, 24 April 1925, hlm. 12; *Pengasoh*, Jil. 8, Bil. 171, 23 Mei 1925, hlm. 12; *Pengasoh*, Jil. 8, Bil. 184, 30 November 1925, hlm. 12.
- ⁶ Selain menerbitkan syarikat percetakan sendiri, pelajar Melayu di Mesir juga pernah memohon kitab dan buku daripada majlis agama di negeri-negeri Melayu. Pelajar Melayu di Mesir melalui Persekutuan Putera-Putera Semenanjung (PPS) misalnya pernah memohon hadiah berupa kitab dan buku dalam bahasa Melayu daripada Majlis Agama Islam dan Adat Istiadat Melayu Kelantan (MAIK). Lihat Setiausaha PPS kepada Setiausaha MAIK, 6 Oktober 1933, dalam MAIK 170/1933, Memohonkan Hadiah Buku-Buku Ilmu dan Cerita-Cerita Bahasa Melayu Karangan Pembesar-Pembesar Kelantan Kepada Persekutuan Itu Bagi Bacaan Anak-Anak Melayu di Mesir.
- ⁷ Razali bin Nawawi 2013, wawancara, 4 Januari 2013
- ⁸ Wan Mokhtar bin Ahmad 2013, wawancara, 16 Januari 2013
- ⁹ Muhammad Dahlan bin Arshad 2012, wawancara, 24 April 2013
- ¹⁰ Haji Omar Said Tjokroaminoto (1883-1934) merupakan seorang pemimpin Sarekat Islam di Indonesia. Untuk keterangan lanjut mengenai beliau, lihat Friend, Theodore. 2003. *Indonesian Destinies*, Cambridge: Harvard University Press. hlm. 25. Haji Mansur (1896-1946) pula merupakan seorang pemimpin Sarekat Islam dan Muhammadiyah di Indonesia. Untuk keterangan lanjut tentang beliau, lihat Darul Aqsha 2005. *K. H. Mas Mansur (1896-1946): Perjuangan dan Pemikiran*, Jakarta: Penerbit Erlangga, hlm. 80-85.
- ¹¹ Pengarang *al-Manar* juga melaporkan bahawa antara usul lain yang dibahaskan dalam perhimpunan tersebut ialah penentangan terhadap pemerintah Semenanjung Tanah Arab iaitu Ibn Saud. Selain itu, terdapat juga umat Islam yang menyeru agar orang Melayu meninggalkan ibadah haji selagi Ibn Saud masih berkuasa, bahkan mereka turut menyeru umat Islam lain agar tidak menunaikan solat dengan menghala ke arah kiblat yang terletak di Masjid al-Haram, Makkah. Lihat *al-Manar*, Jil. 28, Bil. 8, 5 November 1926, hlm. 638-639.
- ¹² Al-Jamiyyah al-Khairiyah al-Talabiyah al-Azhariyyah al-Jawah atau Persatuan Kebajikan Pelajar-Pelajar Jawi al-Azhar (selepas ini disebut al-Jamiyyah al-Khairiyah sahaja) ditubuhkan pada tahun 1923 bagi menjaga kebajikan pelajar Melayu di Mesir. Lihat *Seruan Azhar*, Jil. 1, Bil. 2, November 1925, hlm. 35.
- ¹³ *Muktamar Alam Islami* atau Persidangan Umum Islam telah dianjurkan oleh Mufti Jerusalem (Bayt al-Maqdis) bertujuan untuk menyatukan pandangan umat Islam bagi mempertahankan bumi Palestin. Lihat Mohammad Redzuan Othman. 1994. *The Middle East Influence on the Development of Religious and Political Thought in Malay Society, 1880-1940*, Tesis Ph.D., University of Edinburgh, hlm. 278.
- ¹⁴ Salah Salim adalah bekas Menteri Perpaduan Negara UAR (Mesir) dalam kabinet Presiden Nasser, dan merupakan antara Free Officers yang terlibat dalam gerakan menjatuhkan Raja Mesir, Raja Faruq yang dipimpin oleh Gamal Abdel Nasser pada tahun 1952. Lihat Podeh, Elie. 1995. *The Quest for Hegemony in the Arab World: The Struggle over the Baghdad Pact*. Leiden: Brill. hlm. 25.
- ¹⁵ Presiden Nasser kemudian telah membalas telegram Yang Dipertua PMM, Abdul Kadir Talib pada 2 Jun 1962 dan telah mengucapkan terima kasih atas ingatan PMM dan pelajar Melayu di Mesir terhadap beliau. Lihat SP 142/9, *Warta Persekutuan Melayu Mesir*, Jil. 1, Bil. 7, 1 Ogos 1962, hlm. 2.
- ¹⁶ Presiden Nasser kemudian membalas telegram Yang Dipertua PMM, Abdul Kadir Talib pada 2 Jun 1962 dan mengucapkan terima kasih atas ingatan PMM dan pelajar Melayu di Mesir terhadap beliau. Lihat SP 142/9, *Warta Persekutuan Melayu Mesir*, Jil. 1, Bil. 7, 1 Ogos 1962, hlm. 2. Shaykh Mahmud

- Shaltut (1893-1963) merupakan lepasan Universiti al-Azhar pada tahun 1918. Beliau dilantik sebagai Rektor Universiti al-Azhar pada tahun 1958 dan berkhidmat sehingga kematiannya pada tahun 1963. Lihat Goldschmidt Jr., Arthur. 2000. *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, hlm. 188.
- ¹⁷ Haji Yusuf Rawa merupakan bekas Presiden PAS (1982-1989) yang menggantikan Asri Muda (1971-1982). Haji Yusuf Rawa kemudian digantikan oleh Haji Fadzil Noor (1989-2002) selaku Presiden PAS. Lihat Liew Chin Tong 2007. "PAS Politics: Defining an Islamic State." Dalam Edmund Terence Gomez (ed.), *Politics in Malaysia: The Malay Dimension*. Oxford: Routledge. hlm. 111.
- ¹⁸ Qalyub merupakan sebuah daerah yang terletak di utara Kaherah.
- ¹⁹ Bantuan dalam jumlah yang sama juga telah diberikan kepada PMM pada bulan Jun 1962. Lihat SP 142/9, *Warta Persekutuan Melayu Mesir*, Jil. 1, Bil. 7, 1 Ogos 1962, hlm. 2.
- ²⁰ Asyut merupakan sebuah daerah yang terletak di wilayah tengah Mesir, iaitu di selatan Kaherah.
- ²¹ Mereka yang telah dilantik ialah Ishak Muhammad Rejab, Yahya Othman dan Muhammad Ali Harun. Lihat SP 142/9, *Warta Persekutuan Melayu Mesir*, Jil. 1, Bil. 13, 1 November 1962, hlm. 1.
- ²² Majlis Berbuka Puasa anjuran Persatuan Pelajar-Pelajar UAR turut dihadiri oleh wakil persatuan pelajar Asia dan Afrika serta Menteri Belia UAR, manakala Majlis Berbuka Puasa anjuran Nadi al-Wafidin pula dihadiri oleh wakil persatuan pelajar Asia dan Afrika serta pegawai Kementerian Pengajian Tinggi UAR. Lihat SP 142/9, *Warta Persekutuan Melayu Mesir*, Jil. 2, Bil. 19, 1 Mac 1963, hlm. 1.
- ²³ Menurut Wan Mokhtar Ahmad, beliau merupakan Yang Dipertua PMM pertama yang mengadakan kerjasama antara pelajar Asia Tenggara di Mesir. Lihat Sharif Putera. 1999. *Sekali Angin Menderu: Biografi Dato' Seri Amar Di Raja*, Tan Sri Wan Mokhtar bin Ahmad, Persatuan Sasterawan Terengganu (PELITA), Kuala Terengganu, hlm. 56.
- ²⁴ Lee Kuan Yew juga telah menyampaikan ceramah berkaitan perkembangan politik di Singapura dan Tanah Melayu. Lihat SP 142/9, *Warta Persekutuan Melayu Mesir*, Jil. 1, Bil. 5, 15 April 1962, hlm. 3.
- ²⁵ Dokki merupakan sebuah daerah yang terletak berhampiran Giza dan bersebelahan dengan Kaherah.
- ²⁶ Abdul Aziz tiba di Kaherah bagi mewakili kerajaan Tanah Melayu dalam Persidangan Kemajuan Luar Bandar Asia-Afrika. Lihat SP 142/9, *Warta Persekutuan Melayu Mesir*, Jil. 1, Bil. 4, 1 April 1962, hlm. 4.
- ²⁷ Dalam majlis sambutan tersebut, Syed Nasir Ismail juga mengambil kesempatan untuk menyampaikan ceramah berkenaan perkembangan bahasa Melayu di tanah air. Lihat SP 142/9, *Warta Persekutuan Melayu Mesir*, Jil. 1, Bil. 5, 15 April 1962, hlm. 2. Syed Nasir Ismail juga merupakan bekas Speaker Dewan Rakyat (p. 1978-1982).
- ²⁸ Sardon Jubir (1917-1985) dilahirkan di Rengit, Johor dan merupakan Naib Presiden UMNO. Beliau pernah dilantik sebagai menteri kabinet iaitu sebagai Menteri Pengangkutan, Menteri Kesihatan serta Menteri Kerja Raya dan Perhubungan sebelum dilantik sebagai Yang di-Pertua Negeri Pulau Pinang. Lihat 'Sardon Jubir Meninggal Dunia', *Berita Harian*, 16 Disember 1985, hlm. 1. Untuk maklumat lanjut tentang Sardon Jubir, lihat Tan, Cecilia 1986, *Tun Sardon Jubir: His Life & Times*. Subang Jaya: Pelanduk Publications.
- ²⁹ Sebelum itu, Kapten Abdul Hamid Khan bin Haji Shakawat pernah memegang jawatan Timbalan Menteri Pelajaran. Beliau telah dilantik sebagai Menteri Pelajaran menggantikan Abdul Rahman Talib berkuatkuasa pada 10 Oktober 1962. Lihat "Cabinet Jobs Switch Today." *The Straits Times*, 10 October 1962, hlm. 10.
- ³⁰ Timbalan Menteri Perdagangan dan Industri ketika itu merupakan Haji Abdul Khalid bin Awang Osman. Lihat "Cabinet Reshuffle." *The Straits Times*, 2 October 1962, hlm. 1.
- ³¹ Pertemuan tersebut telah diatur oleh Kedutaan Tanah Melayu di Mesir setelah PMM mengambil keputusan untuk tidak menyokong perasmian Rumah Melayu kerana berpendapat bahawa pembinaan Rumah Melayu belum siap sepenuhnya khususnya dari segi ketiadaan peralatan dan perabot yang lengkap.
- ³² Selepas menamatkan perkhidmatan sebagai Duta Tanah Melayu ke Mesir, Raja Aznam pernah dilantik sebagai Duta Malaysia ke Bangkok, India, Nepal dan Jepun serta Ketua Setiausaha Kementerian Luar Negeri dan Timbalan Wakil Tetap Malaysia ke Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (PBB). Lihat 'New Malaysian Envoy', *The Straits Times*, 12 August 1971, hlm. 2. Lihat juga "He's Off to Take up Job at U.N." *The Straits Times*, 31 July 1965, hlm. 6.
- ³³ Presiden Gamal Abdel Nasser kemudian telah menyatakan persetujuan untuk memberikan sebidang tanah di Madinah al-Nasr kepada PMM. Beliau juga telah menandatangani dekri berkenaan pemberian

- tanah tersebut kepada PMM dengan kadar sewa hanya £1 (Mesir) setahun. Lihat Wan Mokhtar Ahmad 2008, *Muzakkirah: Sebuah Autobiografi Suku Abad Menerajui Kerajaan Terengganu*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd. hlm. 21-22.
- ³⁴ Memorandum tersebut telah digubal oleh PPS atas permintaan Tengku Mahmud Muhyiddin yang telah singgah di Kaherah pada 7 Februari 1945. Beliau meminta PPS memberikan pandangan berkenaan masa hadapan negeri-negeri Melayu sebagaimana memorandum yang digubal oleh pelajar Melayu di England.
- ³⁵ Memorandum Penuntut-Penuntut Melayu di Mesir Berkenaan Dengan Negeri-Negeri Melayu di Masa Akan Datang, dalam SP 92, Fail Berkenaan UMNO, 1945-1950.
- ³⁶ Kongres Agong Melayu telah diadakan di Kelab Sulaiman, Kuala Lumpur pada 1 Mac 1946 dan dipimpin oleh Onn Jaafar selaku pengerusi kongres. Penganjuran kongres tersebut yang dihadiri oleh raja-raja Melayu iaitu Sultan Selangor dan Sultan Kedah serta lebih 40 buah persatuan negeri Melayu bukan sahaja membawa kepada penubuhan UMNO, tetapi juga menzahirkan bantahan terhadap Malayan Union. Lihat Ramlah Adam 2004, *Kemelut Politik Semenanjung Tanah Melayu*, Penerbit Universiti Malaya, Kuala Lumpur, hlm. 6-7.
- ³⁷ Kenyataan dan Cadangan Persekutuan Putera-Putera Semenanjung di Mesir Kepada Majlis Perjumpaan Melayu Agong, 5 April 1935, dalam SP 92, Fail Berkenaan UMNO, 1945-1950.
- ³⁸ Penangguhan sambutan Hari Kemerdekaan pada tahun tersebut tercetus selepas Perdana Menteri Singapura, Lee Kuan Yew mahu menjadikan tarikh 31 Ogos yang merupakan Hari Kemerdekaan Tanah Melayu sebagai tarikh sambutan Hari Malaysia sempena penubuhan Malaysia. Lihat Mohamad Abu Bakar 2009, 'Seeds of Separation', dalam Takashi Shiraiishi (ed.), *Across the Causeway: A Multi Dimensional Study of Malaysia-Singapore Relations*, Institute of Southeast Asian Studies (ISEAS), Singapore, hlm. 71.
- ³⁹ Dr. Burhanuddin al-Helmy (1911-1969) dilahirkan di Perak dan pernah menyambung pengajian dalam bidang Homeopathy dan Falsafah di Aligarh University, India pada akhir tahun 1920-an. Selepas Perang Dunia Kedua, beliau terlibat dalam kegiatan Parti Kebangsaan Melayu Malaya (PKMM) dan bekerjasama dengan All-Malaya-Council of Joint Action (AMCJA). Beliau kemudian dilantik sebagai Presiden PAS pada tahun 1956. Lihat Ramlah Adam 2002, *Sumbanganmu Dikenang*, Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, hlm. 124-153. Untuk maklumat lanjut tentang Dr. Burhanuddin al-Helmy, lihat Ramlah Adam 1996, *Burhanuddin al-Helmy: Suatu Kemelut Politik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- ⁴⁰ Ishak Haji Muhammad (1909-1991) atau Pak Sako dilahirkan di Kampung Segentang, Temerloh, Pahang. Pada tahun 1937, beliau telah menerbitkan novel *Putera Gunung Tahan* dan *Anak Mat Lela Gila*. Beliau kemudian menyertai Kesatuan Melayu Muda (KMM) dan pernah menyertai PKMM dan pernah memimpin Parti Buruh Malaya dan Front Sosialis. Lihat Mustapha Hussain. 2005. *Malay Nationalism before UMNO: The Memoirs of Mustapha Hussain*, Kuala Lumpur: Utusan Publications and Distributors Sdn. Bhd. hlm. 155-157. Untuk maklumat lanjut tentang Ishak Haji Muhammad, lihat Abdul Latiff Abu Bakar 1977, *Ishak Haji Muhammad: Penulis dan Ahli Politik Sehingga 1948*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- ⁴¹ Ketika itu Kassim Ahmad dalam perjalanan ke London setelah ditawarkan untuk mengajar bahasa dan sastera Melayu di School of Oriental and African Studies (SOAS), University of London. Sekembalinya ke tanah air pada tahun 1966, beliau dilantik sebagai pengerusi Parti Sosialis Rakyat Malaysia (PSRM). Kerajaan yang bimbang dengan pengaruh sosialisme yang semakin berkembang bertindak menangkap beliau dan anggota PSRM pada tahun 1976. Lihat Kassim Ahmad 2008, *Mencari Jalan Pulang: Daripada Sosialisme Kepada Islam*, ZI Publications Sdn. Bhd., Petaling Jaya, hlm. 101 & 173; Weiss, Meredith L 2006, *Protest and Possibilities: Civil Society and Coalitions for Political Change in Malaysia*. California: Stanford University Press. hlm. 99.
- ⁴² Lima wilayah yang dimaksudkan ialah Tanah Melayu, Sabah, Sarawak, Singapura dan Brunei. Lihat "Bapa Melayu Raya", *The Straits Times*, 23 August 1962, hlm. 1. Meskipun Pemuda UMNO lebih bersetuju dengan nama 'Melayu Raya', namun Tunku Abdul Rahman pula lebih bersetuju dengan nama 'Malaysia'. Lihat "It's Set: 'Bapa Malaysia'", *The Straits Times*, 24 August 1962, hlm. 1.

Rujukan

- Abaza, Mona. 1993. *Changing Images of Three Generations of Azharites in Indonesia*. Occasional Paper No. 88. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies (ISEAS).
- Abdul Latiff Abu Bakar. 1977. *Ishak Haji Muhammad: Penulis dan Ahli Politik Sehingga 1948*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Abdullah al-Qari Haji Salleh. 1967. *Sejarah Hidup To' Kenali*. Kota Bharu: Pustaka Aman Press.
- al-Azhari, Shaykh Junid Tola. 1935 *Kitab Kaifiyat Mengadakan Wakaf*. Kaherah: Matbaah al-Marbawiyah.
- al-Marbawi, Muhammad Idis. 1930. *Kamus al-Marbawi*. Kaherah: Matbaah Mustafa al-Babi al-Halabi.
- al-Manar. 1926. 28 (5). 5 November, 638-39.
- Friend, Theodore. 2003. *Indonesian Destinies*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goldschmidt Jr., Arthur. 2000. *Biographical Dictionary of Modern Egypt*. Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc.
- Kassim Ahmad. 2008. *Mencari Jalan Pulang: Daripada Sosialisme kepada Islam*. Petaling Jaya: ZI Publications Sdn Bhd.
- Liew Chin Tong. 2007. "PAS Politics: Defining an Islamic State". Dalam *Politics in Malaysia: The Malay Dimension*, pnyt. Edmund Terence Gomez. Oxford: Routledge.
- Md. Sidin Ahmad Ishak. 1998. *Penerbitan dan Percetakan Buku Melayu, 1807-1960*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka
- Mohamad Abu Bakar. 2009. "Seeds of Separation." Dalam *Across the Causeway: A Multi Dimensional Study of Malaysia-Singapore Relations*, pnyt. Takashi Shiraishi. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies (ISEAS).
- Mohammad Redzuan Othman. 1994. *The Middle East Influence on the Development of Religious and Political Thought in Malay Society, 1880-1940*. Tesis PhD. University of Edinburgh.
- Muhammad Fadlullah Suhaimi. 1914. *Kitab Pelajaran Tauhid*. Kaherah: Matbaah al-Ittihadiyyah.
- Mustapha Hussain. 2005. *Malay Nationalism before UMNO: The Memoirs of Mustapha Hussain*. Kuala Lumpur: Utusan Publications and Distributors Sdn. Bhd.
- Neracha*. 1914. Jilid 4, Bil. 124, 25 Februari.
- Pengasoh*. 1925. Vol. 7. Bil. 169, 24 April.
- _____. 1925. Vol. 8. Bil. 171, 23 Mei.
- _____. 1925. Vol. 8, Bil. 184, 30 November.
- Pilehan Timoer*. 1927. Bil. 27. 4 Mei.
- Podeh, Elie. 1995. *The Quest for Hegemony in the Arab World: The Struggle over the Baghdad Pact*. Leiden: Brill.
- Ramlah Adam. 1996. *Burhanuddin al-Helmy: Suatu Kemelut Politik*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- _____. 2004. *Kemelut Politik Semenanjung Tanah Melayu*. Kuala Lumpur: Penerbit Universiti Malaya.
- Roff, William R. 1966. "The Life and Times of Haji Othman Abdullah." *Peninjau Sejarah* 1 (2). *Seruan Azhar*. 1928, Bil 30 dan 31.
- Sharif Putera. 1999. *Sekali Angin Menderu: Biografi Dato' Seri Amar Di Raja, Tan Sri Wan Mokhtar bin Ahmad*. Kuala Terengganu: Persatuan Sasterawan Terengganu (PELITA).
- Tan, Cecilia. 1986. *Tun Sardon Jubir: His Life & Times*. Subang Jaya: Pelanduk Publications.
1965. "He's Off to Take up Job at U.N." *The Straits Times*, July 31.
1971. "The New Malaysian Envoy." *The Straits Times*. August 12.
- Wan Mokhtar Ahmad. 2008. *Muzakkirah: Sebuah Autobiografi Suku Abad Menerajui Kerajaan Terengganu*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd.

Warta Persekutuan Melayu Mesir.1962. Jilid 1, Bil. 4, 1 April; Jilid 1, Bil. 7, 1 Ogos.

Warta Persekutuan Melayu Mesir. 1963. Jilid 2, Bil. 19, 1 Mac.

Weiss, Meredith L. 2006. *Protest and Possibilities: Civil Society and Coalitions for Political Change in Malaysia*. California: Stanford University Press.